

Aspectes del «realisme tècnic» i del «no-detallisme»
al *Tirant lo Blanc*

L'any 1961 Dámaso Alonso reunia tres treballs anteriors en un llibre amb el títol *Primavera temprana de la literatura europea — Lírca, épica, novela*.¹ Entre ells un assaig amb el títol programàtic "*Tirant-lo-Blanc*",² *novela moderna*³ (publicat per primera vegada a la *Revista Valenciana de Filologia* de 1951).⁴

Alonso hi declara el seu entusiasme pel *Tirant*: «Una de las obras extraordinarias que he leído en mi vida es *Tirant lo Blanc*. También (y con cuánta más utilidad) fue una sacudida para Cervantes: basta mirar el capítulo del escrutinio de los libros de don Quijote.» (p. 203)⁵

És el fet de la 'modernitat' «temprana» que atreu l'atenció del poeta i filòleg espanyol.

En el seu «Prólogo»⁶ del 1961 ens explica el perquè del títol del llibre i ens parla «de los rasgos de modernidad del *Tirant lo Blanc*» i de la «fórmula nueva: mirar a la realidad y ante todo a la realidad del hombre [...] y pintarla, descubrirla, hacerla comprender al lector» (p. 14).

«Habían pasado muchos años de mi vida literaria sin que yo hubiese leído el *Tirant lo Blanc*. Lo leí por primera vez en la edición, excelente, de Martín de Riquer: me quedé asombrado. Como en el *Quijote*, pero de modo muy distinto que en el *Quijote*, también en el *Tirant*, medievalidad y modernidad estaban entrelazadas [...]; y el arte del libro nos parece moderno, como de

¹ Madrid: Ediciones Guadarrama.

² Sembla que fou l'editorial que ha posat els guions en el títol de l'assaig, perquè al text Alonso no en posa mai al *Tirant lo Blanc*.

³ A les pàgines 201 a 253.

⁴ Vol. 1 (1951), p.179-215. Ara també reproduït a Dámaso Alonso: *Obras completas*, vol. VIII, Madrid: Gredos, 1985, p. 499-536. Alonso va tornar al tema amb «El realismo libre y vitalista del *Tirant lo Blanc*: Un ejemplo» en: *Coloquio 7* (1972), p. 5-11.

⁵ Amb raó Martí de Riquer, en el «Proemi» de la seva *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona: Quaderns Crema, 1990, p. 22-24, posa en relleu el valor de l'estudi d'Alonso: «estudi tan original i tan profund» (p. 24). Respecte a una correcció a fer a la bibliografia del llibre de Riquer vegeu la nota 30.

⁶ P. 9-16.

nuestros días, sí, como del mismo siglo XX, como del arte más aéreo del siglo XX.» (p. 14)

Val la pena continuar la citació del pròleg (p. 15):

Al ir a mediar el XV está cuajando en varios pueblos de Europa un nuevo realismo, mucho más humano que todo lo anterior. Pero nada, nada hay, en ese nuevo brotar, comparable con este libro, por lo que toca a fidelidad a la vida, y aun a las fuerzas más alacres de la vida. Este libro, escrito en nuestra Península, en lengua catalana de Valencia, no es aún una novela totalmente realista, pero en la parte en que lo es, representa un arte superior, una técnica infinitamente más lograda y más cercana a la novela moderna que todas las otras obras escritas antes del siglo XV o durante el siglo XV. Son esos mediados del siglo, en que se escribe el *Tirant*, instantes como de un intento de constitución de la novela moderna: un inmenso mundo literario —el mundo de la novela había de llenar nuestra época— está pugnando por nacer. En ese bullir de fuerzas manantes nada nos da la sacudida de modernidad y ligereza que nos producen muchas páginas del *Tirant lo Blanc*.

[...]

Creo que la importancia del siglo XV para la constitución, un siglo más tarde, de la novela realista, no ha sido considerada —un caso más, entre tantas desatenciones o tantas miopías— por la crítica internacional.

I després de mencionar en nota a peu de pàgina que «Fue tema de un curso de cuatro lecciones que di en la Universidad de Londres, en 1957» acaba dient (p. 16): «Fue la lectura del *Tirant lo Blanc* lo que me reveló la importancia del realismo bullente, manante, del siglo XV, en los pueblos románicos del Occidente europeo: primavera temprana del nuevo arte de la novela.»

En el seu assaig Alonso comença per parlar de la mentalitat positivista de Martorell, guiat per Menéndez Pelayo: «Ya Menéndez Pelayo observó agudamente que Tirant es un "hábil capitán" y no un "caballero andante".⁷ Un ingenioso, un apto técnico, un estratega» (p. 207). Amb vista al capítol 106

⁷ Menéndez Pelayo havia tractat del *Tirant* en les seves *Introducciones* als volums de la *Nueva Biblioteca de Autores Españoles*, que a partir de 1905 foren publicades sota el títol de *Orígenes de la novela*, reproduïts en l'edició de les *Obras completas de Menéndez Pelayo*, vol. XIII-XVI. Les pàgines dedicades al *Tirant* es troben al vol. XIII, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2a ed., 1961, p. 388 i 392-403. Alonso no cita gaire exactament perquè Menéndez Pelayo diu (a la p. 400 que Alonso dóna com a referència): «No es un aventurero andante [...] sino un hábil capitán». Més tard Menéndez Pelayo parla del «realismo demasiado prematuro» (p. 403) del *Tirant* i abans fa un judici curiós, dient que el *Tirant* «resultó uno de los libros más catalanes que existen, con cierta indefinible nota de gracia y ligereza valenciana» (p. 399).

del *Tirant* m'interessa subratllar aquesta formulació «ingenioso», «apto técnico» que utilitza Dámaso Alonso; dedica el segon subcapítol (p. 208-218) al «Positivismo científico» i comença per presentar la descripció de la disposició dels dos espills que la Viuda Reposada utilitza per enganyar Tirant amb la suposada infidelitat de Carmesina amb l'hortolà (cap. 283). El que interessa especialment a Alonso és el passatge: «E per dar-ne major experiència: un home té una nafra en les espatles, com la porà veure? Prenga dos espills e pose l'u en la paret, e l'altre en dret d'aquell espill que vós lo pugau veure; e la plaga representa en lo primer espill, e d'aquell representa en l'altre.»⁸ Alonso tradueix: «Y para que se comprenda mejor: un hombre tiene ...» i comenta que l'autor «necesita comunicar la comprensión y la racionalidad de la comprensión al lector y lo hace casi en términos de pedagogía científica.» (p. 209)

Passant a d'altres estratagemes Alonso comenta que «Martorell hace un variado despliegue de sus conocimientos de estrategia militar y de todas las aplicaciones de técnicas especiales que en un determinado momento puedan usarse con fines de guerra: el conde de Vároic hacía con azufre unas antorchas que el viento no podía apagar (pág. 30); y con cal viva, azufre y otras sustancias, unas granadas que le sirven para incendiar el campamento enemigo (págs. 27-32).» (p. 211)

«En otro capítulo se nos explica cómo el defensor de una plaza puede romper las márgenes de un río y protegerse con la provocada inundación (pág. 492). [...] O véase la ingeniosa invención para hacer que, por la noche, doce naves parezcan setenta y cuatro. [...] (págs. 533-534)» (p. 212).

I com a punt culminant d'aquesta «precisión científica» i del «mecanicismo técnico no medieval»⁹ Alonso passa a l'episodi del capítol 106 del *Tirant*: «Pero véase ahora la minuciosa, perfecta descripción de cómo un marinero consigue incendiar una nao de genoveses anclada no lejos de la orilla.» i en les pàgines 212 a 215 ens dóna l'extensa citació de l'episodi en la versió de la traducció castellana de 1511¹⁰ i en l'original català.

Al final comenta: «No he podido suprimir nada, porque en la difícil y matemática concatenación de los mil pormenores se revela cómo funcionaba

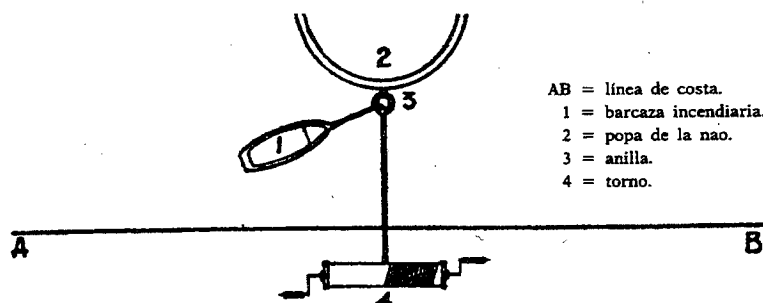
⁸ Cito segons l'edició de Martí de Riquer, Barcelona: Edicions 62, 1983, vol. II, p. 124, que només difereix de l'edició de Riquer utilitzada per Alonso (Barcelona, Biblioteca Perenne, 1947) en una menudència: «espatles» per «espatlles».

⁹ Aquests són els epígrafs que porten les pàgines 211, 213, 215 i 217.

¹⁰ Segons l'edició de Riquer *Tirante el Blanco, traducción castellana de 1511*, 3 vols., Barcelona: Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1947.

la mente del autor. Se diria que el autor no es ya un artista, sino que quiere enseñarnos todos los pormenores, todas las sutilezas, todas las exquisitas precauciones de una técnica complicada» (p. 214-215). I al final exclama: «¡Qué acumulación de previsiones! ¡Qué cantidad de experiencia humana! ¡Cómo todo se justifica y se engarza con perfecta lógica!» (p. 216)

Alonso fins i tot afegeix un dibuix amb el qual subratlla gràficament els elogis verbals del realisme tècnic del *Tirant*. Reprodueixo aquest dibuix:¹¹

En este esquema, por razones de claridad, se ha representado inexactamente la posición de la argolla de la nao (pues iba por debajo de la línea de flotación y no se ha tenido en cuenta la curvatura de la popa) y se ha dibujado un torno horizontal (en vez de un cabrestante vertical).

Tornem a examinar el text original que ens descriu l'episodi i els seus preliminars en el capítol 105:¹²

Aquella nit Tirant ab los seus féu guayta envers lo port. Les naus dels genovesos staven molt prop de terra, en especial la nau del capità, que n'estava més prop que totes les altres. E quasi envers la mijia nit, un mariner se acostà a Tirant e dix-li:

-Senyor, ¿què daria la merçé vostra al qui en nom vostre cremàs aquesta nau en la nit que ve, qui més prop de terra stà, que's diu que és del capità dels genovesos?

-Si tu tal cosa faç —dix Tirant—, yo de bon grat te daré III milia ducats de or.

-Senyor —dix lo mariner—, si la merçé vostra me promet a fe de cavaller de dar-los-me, yo y posaré tot mon saber. E si no u faç, me obligue de ésser catiu vostre.

-Amich —dix Tirant—, yo no vull que tu poses penyores negunes ni t'obligues a neguna cosa, car la infàmia e vergonya que'n reportaràs si no faç lo que m'as dit te serà prou

¹¹ Que figura a la pàgina 216 de l'assaig d'Alonso.

¹² D'ara endavant citaré per l'edició d'Albert Hauf: Joanot Martorell (Martí Joan de Galba?): *Tirant lo Blanch*, ed. coordinada per Albert G. Hauf, fixació del text Albert G. Hauf i Vicent Josep Escartí, València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 2a ed. 1992, 2 vols. Aquí vol. I, p. 186-189.

punició e pena. E de mi, yo't promet, per lo orde que he rebut de cavalleria, que si tu demà, entre tot lo dia e la nit tu la cremes, yo't daré lo que t'és promés e molt més avant. Lo mariner restà molt content perquè ell ho tenia per cert, per la gran destrea que tenia en la mar e en la terra. Al matí ell donà orde en totes les coses que havia necessàries.

L'episodi pròpiament dit i que podem anomenar *L'enginy de posar foc a la nau del capità dels genovesos* comença unes línies abans del capítol 106:

[...] Tirant tornà a la posada del rey. E après que agueren sopat, posaren-se en orde per anar a fer la guayta e per veure lo mariner si faria lo que havia dit.

Com fon quasi la mijia nit e fehia molt gran scuredat, lo mariner tingué ses coses prestes per cremar la nau del capità. E féu-ho en semblant forma.

CAPÍTOL CVI

Com Tirant féu cremar la nau del capità dels genovesos, qui fon causa que tots los moros se n'anaren de ylla.

Lo avisat mariner hagué ferman un argue en terra, vora mar, molt fort. Aprés agué una molt grossa gúmena e posà-la dins una barqua ab dos hòmens que voguaven, e ab ell foren tres, e pres una corda tan grossa com lo dit, de cànem, molt largua. Com foren prop la nau, que sentien parlar los qui fehien la guayta al castell de popa, féu detenir la barca e despullà's tot nuu, e senyi's una corda e posà's en la çinta un petit coltell ben esmolat per ço que, si havia a taillar alguna corda que u pogués fer; e posà'l-se de part de tras, que al nadar no l'enujàs. E en la bahina del coltell liguà lo cap de la corda. Manà als qui restaven en la barca que tostemp li donassen corda. Com ho hagué tot ordenat, lançà's en la aygua e nadant anà prop de la nau, que sentia molt bé parlar los que guaytaven.

Lavors més lo cap davall la aygua perquè no fos vist e apleguà a la nau hon stà lo timó, e aquí se aturà un poch perquè no temia que de negú pogués ésser vist. E més baix del timó, en totes les naus trobareu grosses anelles de ferro per ço com volen mostrar carena o volen spalmar, o com corren gran fortuna e's trenquen les agulles del timó, liguen lo timó en aquelles anelles, les quals van totes davall l'aygua.¹³ E lo mariner passà la corda per la anella, e pres lo cap de la corda e tornà'l-se a lliguar. E posà's davall la aygua e tornà a la barca. E pres lo cap de la corda e liguà'l al

¹³ Sic.

cap de la gúmena, e va-la molt bé ensevar e portà-se'n un gran troç de seu per ensevar la anella, per ço que passàs millor e no fes tanta remor. E deixà manat que, com aguessen cobrat lo cap de la gúmena, que prenguessen un fus de ferre e que'l passassen per mig de la gúmena per ço, com apleguàs a la anella e no pogués passar, que ell agués notícia que ells havien cobrat lo cap de la gúmena. E tornà's a lançar en la aygua e tornà a la nau, e ensevà molt bé la anella. E los de la barca tiraren la corda prima fins a tant que cobraren lo cap de la gúmena; lo fus fon posat de ferro en la gúmena. Com fon a la anella no podia passar: conegué lo avisat mariner que lo cap de la gúmena era en la barca.

Com li paregué hora anà-sse'n. Ixqué en terra e liguà lo un cap de la gúmena en lo argue e l'altre liguaren ha una barca gran, a manera de balaner, que ja la tenia plena de lenya e de tea, ruxat tot ab oli perquè cremàs bé. Posaren-hi foch e leixaren-lo bé ençendre, e posaren-se cent hòmens a l'argue e començaren molt fort a vogir. E ab la força de l'argue fon fet tan prest que escassament fon partit lo balaner que fon peguat al costat de la nau. E ab les grans flames de foch que portava, prestament se pres lo foch en la nau, ab tan gran fúria que res en lo món no bastara apagar-lo, sinó que los de la nau no pensaren altra cosa sinó de fogir ab les barques. Altres se lançaven en la mar per passar en les altres naus, per bé que no pogueren escusar que molts n'i moriren cremats per no haver temps de poder exir; e a molts lo foch aconseguí dormint.

Los qui fehien la guayta alt en lo castell anaren prestament a dir al mestre com un gran foch havia en les naus dels genovesos. Lo mestre se levà e pujà alt en una torre. Com véu lo gran foch, dix:

—Per mon Déu, yo pens que açò haurà fet Tirant, car ell me dix anit que volia asajar si poria fer una poca de luminària entre les naus dels genovesos.

Com fon de dia, Tirant pres tres mília ducats e donà'ls al mariner, e una roba de seda forrada de marts e un gipó de brocat. Lo mariner li'n féu infinides gràcies e restà molt content.

Com lo soldà véu la nau cremada, dix:

—Quins hòmens del diable són aquests que no temen los perills de la mort? Que a veles plenes són entrats per mig de tantes de naus que y havia en lo port e han socorregut la ciutat. E puix han començat a cremar la nau del capità, sí's faran totes les altres, car no pdoen saber los mariners com pot ésser stat açò. Cosa de gran admiració és que negú no u puga saber!

Com la nau se cremava, la gúmena ab què tenia liguat lo balaner cremà's e ab lo argue cobraren lo cap. Hi ells no podien pensar lo balaner com era vengut axí dretament en aquella nau més que'n nenguna de les altres.

S'entén que els «ells» de la darrera frase són novament els mariners genovesos.

El text després ens notifica que el soldà decideix de posar fi al setge, també perquè «eren en l'entrada de l'hivern, que los frets e les pluges los començaven de enujar», i es proposa de tornar l'any vinent.

Examinant el text detalladament ens adonem que la declaració de Dámaso Alonso de que «todo se justifica y se engarza con perfecta lógica» no és correcta.

Alguna cosa ja devia notar Alonso perquè citant la traducció castellana de 1511 feia aquesta observació (p. 215):

He tenido que corregir, aquí y allá, la traducción castellana de 1511, porque el traductor ha entendido mal varios puntos de este pasaje. Traduce "hagué fernet un argue en terra" por "avía hincado un gran madero" (pero se trata de un cabrestante o torno); "que ell hagués noticia que ells havien cobrat lo cap de la gúmena" lo vierte así: "conociese que ellos avían ya suelto toda la maroma hasta el cabo" (1, 135), y no es eso: el cabo de la maroma era precisamente lo primero que (atado a la cuerda fina) tenían que soltar los de la barca; lo que el ingenioso marinero quería saber es cuándo el cabo de la maroma, después de pasado por la anilla, llegaba de retorno a la barca. (Y, claro está, poco antes tampoco lo había entendido: "que com haguessen *cobrat lo cap* de la gúmena"; en 1511, "que cuando *llegasen al cabo* de la maroma"). El problema que se planteaba al marinero era el de pasar una maroma gruesa por la anilla de la nao, conservando él los dos cabos de la maroma. Como con la barca no se podían acercar a la nao sin ser vistos, y un hombre, nadando, no puede llevar una maroma, se vale el marinero de una cuerda fina (de poco peso), cuyo extremo lleva nadando, mientras desde la barca le sueltan cuerda, hasta hacerla pasar por la anilla. Vuelve a la barca, ata uno de los extremos de la cuerda a la maroma; tirando ahora por el otro extremo de la cuerda fina, claro está que la maroma comenzará a salir de la barca, pasará por la anilla y volverá a la barca. Lo que le interesa al marinero (mientras él está otra vez junto a la anilla ensebándola) es saber cuándo vuelve a la barca el cabo de la maroma: un hierro atravesado en ésta será la señal. Hecho así, el marinero ha conseguido todo lo que necesitaba: la maroma pasa por la anilla, y él tiene en su poder los dos cabos de la maroma: basta sujetar el uno a una barcaza incendiaria y tirar, desde tierra, del otro con un cabrestante o torno, para que el fuego llegue a la nao. El traductor de 1511 se hace un lío. (p. 215-216)

Malauradament, Dámaso Alonso, encara que ha esmenat en vuit casos la traducció castellana (indicant-ho entre claudàtors), també es fa «un lío». No ha arribat a pensar-se a fons el mecanisme i la lògica de l'episodi. No ha visualitzat prou bé que el «hierro atravesado en ésta» no serveix per a res. Ara mateix ho veurem.

Però acabem encara de citar els últims elogis que Alonso fa de la «perfecta lógica»:

En el fondo, el más sencillo caso de los espejos y este de la nao son semejantes: allí se trata de un problema de óptica, aquí de uno de mecánica. Los dos están resueltos, en esta novela de mediados del siglo XV, con delicada limpidez. En el segundo se engarzan otros muchos conocimientos de experimentación. Nótese la importancia de la acústica: ruido que hace una lancha de remos; relación entre la perceptibilidad de una conversación (1.º cuando se oye; 2.º cuando se oye bien) y la distancia; ruido de una maroma que pasa rozando por una anilla de hierro, etc. Por primera vez en la novela mundial, la utilización mecánica, por el *homo faber*, de los elementos de la naturaleza es un modo casi constante de la acción (p. 216-217).

I encara parla de «instrumentos de precisión» i de la «perfección, claridad de las explicaciones técnicas que aparecen a todo lo largo de la novela de Martorell, y que nunca están en ella enquistadas, pues se corresponden con una diafanidad general que a todo llega, reflejo inmediato, claro está, de la mente del autor.»¹⁴ (p. 217)

Alonso ha captat bé la voluntat de precisió, però no ha sabut veure que justament el text que ell cita com a prova màxima està corromput d'alguna manera.

Intentem aclarir-ho!

Formulem primer la condició prèvia que necessita el mariner per poder fer arribar la barca incendiària en un no-res de la platja o terra fins a la nau genovesa: necessita una gúmena (corda molt gruixuda) de doble llargària terra-nau (per ser exactes: més d'una a dues vegades la fondària del mar en aquell lloc), lligat un cap a la barca incendiària i l'altre a l'argue (o torn) i passada per l'anella grossa de baix del timó de la nau. Deixar la gúmena en aquesta posició no ho podia fer un nedador, pel pes de la gúmena (com va veure bé Alonso). Fins i tot una corda «fina» d'un dit pesaria massa i s'enfonsaria massa dins l'aigua per portar-la nedant des de terra fins passar-la per l'anella i, especialment, *tornar-la nedant*, estirant-la, vist que al final arribaria a tenir

el pes de la doble llargària terra-nau.¹⁵ I encara que el text digui que la nau del capità estava «molt prop de terra» això devia ser relatiu perquè els vaixells enemics no ancorarien massa prop de terra.

De manera que calia apropar-se en una barca tant com es podia a la nau, sense aixecar les sospites dels guaites, i fer des d'allà l'operació. Des d'aquí s'havia d'operar, també, primer amb la corda fina i posar-la (amb totes les precaucions descrites) en posició barca-nau-barca.

En aquest moment ens demanem perquè el mariner no fa tornar la barca a terra (sempre donant corda d'una banda i aguantant el cap de la corda de l'altra), per tal de lligar allà còmodament la corda a la gúmena i estirar la corda fins tenir en posició a la gúmena. Amb això ni hauria tingut necessitat de tornar una segona vegada a la nau (calia evitar al màxim de ser descobert pels guaites). Fins i tot per fer entrar la corda fina a terra s'hauria pogut fer servir l'argue si aquest no feia soroll.

La preocupació que desaconsellava aquest procediment era evidentment el fer lliscar bé i sense vibració la corda i la gúmena per l'anella. Ara bé, la raó que es dona —enseuar l'anella— no convenç. No ajudava gran cosa enseuar l'anella metàl·lica que després de pocs metres de corda o gúmena passada ja no conservaria cap capa de sèu en el lloc on faria falta; més aviat calia tenir molt ben enseuada la gúmena (i també la corda) en tota la seva llargària que així aportaria sèu contínuament. Tampoc no era aconsellable enseuar una llarga gúmena des d'una barca en lloc de fer-ho còmodament a terra. Però potser el text senzillament se salta el detall i sobreentén que a la barca només se li donava el darrer toc i el tros de sèu a l'anella només era una mesura addicional.

El punt neuràlgic era quan al final de la corda fina la gúmena acoblada havia de passar per l'anella sense encallar-se. Aquí el mariner havia d'haver fet una mena de nus artístic, aprofitant el tipus 'pinya de rosa',¹⁶ que lligués el cap de la gúmena, és a dir els seus blens amb els de la corda fina de canem de tal manera que hi hagués una transició llisa (i molt ben enseuada també). Que el cap de la gúmena gruixuda lligat al final de la corda fina passés bé, fent un revolt de 180 graus, era cosa difícil, però potser possible. En tot cas era molt més segur que una persona estigués a l'anella en aquest moment crític i ajudés perquè res no s'encallés.

¹⁴ P. 217. Vegeu també al final del meu treball, la nota 59.

¹⁵ Encara que sostinguda al mig per l'anella, en certa mesura.

¹⁶ Vegeu *Diccionari català-valencià-balear*, vol. 8, p. 593, columna a, lletra g.

Hi ha encara un altre problema que el text oblida de mencionar: la segona frase del capítol 106 diu que «agué una molt grossa gúmena e posà-la dins una barqua». Significa això que la hi posa sencera? Hauria estat millor (potser el text ho sobreentén) deixar l'última part de la gúmena lligada a l'argue a la platja per *servir d'ancoratge* que la barca necessita. Sense això, en el moment que els dos de la barca tiressin la corda i després la gúmena (a través de l'anella de la nau) cap a ells, la barca s'aproparia irremeiablement cap a la nau. (L'altra solució era tirar l'àncora.) No se'ns diu res, de tot això, però sembla que no s'exclou que sigui així. Tot el que hem dit fins ara, encara es pot compaginar amb el text del *Tirant* que tenim —fins a: «no fes tanta remor» (línia 22).

Ara, però, ve la frase «E deixà manat que, com aguessen cobrat lo cap de la gúmena» —queda clar: en aquest moment hauran cobrat el cap— «que prenguessen un fus de ferre e que'l passassen per mig de la gúmena per ço, com apleguàs a la anella e no pogués passar,» —hem de pensar que els dos de la barca seguirien tirant tota una llargària nau-barca de la gúmena— «que ell agués notícia que ells havien cobrat *lo cap de la gúmena*»: el cap ja l'havien cobrat en el moment de posar el fus de ferro; no el poden cobrar novament si han fet arribar el fus fins a l'anella estirant més gúmena. Si més no *seguien* tenint el cap de la gúmena a la barca (suposem que cobert pels llaços de la gúmena entrant).

I seguim llegint el text:

El mariner torna a la nau. «E los de la barca tiraren la corda prima fins a tant que cobraren lo cap de la gúmena». (Així clarament els dos de la barca estaven comunicats amb l'anella de la nau per la gúmena d'anada i la de tornada.) «[L]o fus fon posat de ferro en la gúmena» (a la barca!). «Con fon a la anella» (a la nau, havent fet el recorregut barca-nau!) «no podia passar: conegué lo avisat mariner que lo cap de la gúmena era en la barca.» Es repeteix la doble aparició del cap de la gúmena encara que entremig la gúmena ha estat correguda o estirada considerablement.

En aquestes dues frases detectem, doncs, una *incongruència absoluta del text*, i a més repetida.

Posar el ferro no serveix per res. En realitat no era necessari marcar cap punt en la gúmena, perquè l'efecte desitjat pel mariner s'aconsegueix manant als dos de la barca que senzillament acabin de tirar quan el cap de la gúmena els hagi arribat (cosa que, a més, ja farien automàticament) i l'haver acabat de tirar indica prou clarament al mariner que espera a l'anella que a la barca han

cobrat el cap de la gúmena. (Ens demanem per a quina operació tècnica faria falta marcar un punt de la gúmena.)¹⁷

Ens estem adonant que el text original català està corrupte.

Com a primera hipòtesi d'explicació de la corrupció assenyalem que el text repeteix sis vegades formulacions que utilitzen l'expressió «cap de la gúmena» en poc més de deu línies¹⁸ i que això pot ser el motiu i el resultat d'una falsa esmena del manuscrit per part del caixista. També el fet de mencionar primer el que «deixà manat» i després el que efectivament feren pot haver provocat la confusió.

Com hem vist, també Dámaso Alonso s'havia fet «un lío». M'estranya, per cert, que fins ara ningú hagi llegit amb prou atenció l'article d'Alonso per adonar-se que no arribava a solucionar el problema que s'havia proposat aclarir.¹⁹

Una vegada que tenim localitzat el punt més important d'incongruència, repassem els altres punts que poden no correspondre a la perfecció i claredat de l'explicació tècnica que menciona Alonso:

—«E ensevà molt bé la anella. E los de la barca tiraren la corda» (línia 26-27); com poden saber els dos de la barca quan el mariner ha arribat a la nau

¹⁷ Només si la barca estigués posicionada exactament al mig entre nau i terra el fus de ferro, posat al moment d'haver cobrat el cap de la gúmena en la barca, en arribar a l'anella (perquè a la barca haurien continuat estirant la gúmena) marcaria la posició final preparatòria de la gúmena: ja només haurien de tornar remant deixant anar a l'aigua la gúmena recollida a la barca després de posar el fus de ferro i portarien el cap de la gúmena a terra per lligar-lo a la barca incendiària. El *final de la gúmena* (una quarta part de la llargària terra-nau-terra) estaria lligat ja des del principi a l'argue (fent d'ancoratge) i en tornar la barca el deixarien senzillament anar a l'aigua. (Si l'haguessin portat tot a la barca i haguessin utilitzat una àncora per fixar la posició de la barca, en tornar l'haurien de deixar sortir a l'aigua des de la barca —variant poc pràctica.) En el cas que ventilo el ferro podria quedar clavat, vist que està en la exacta meitat de la gúmena i posicionat en aquella banda de l'anella des d'on la mitja llargària de la gúmena (= nau-terra) tornarà a l'argue en el moment de la propulsió de la barca incendiària per l'altra meitat de la gúmena. Potser és aquest tipus de premeditació que ha motivat tot el detall del fus de ferro.

¹⁸ Sis vegades de les quals tres van amb el verb «cobrar»: «liguà'l al cap de la gúmena», línia 20-21; «aguessen cobrat lo cap de la gúmena», línia 23; «havien cobrat lo cap de la gúmena», línia 26; «cobraren lo cap de la gúmena», línia 28; «que lo cap de la gúmena era», línia 30; «liguà lo un cap de la gúmena», línia 31-32.

¹⁹ En la seva *Aproximació al Tirant lo Blanc* (vegeu a dalt, nota 5), p. 217, Martí de Riquer recorda que l'«[e]stratagema [fou] atentament estudiat per D. Alonso» i diu que les «pàgines que dedica Martorell a l'estratagema de l'avisat mariner [...] són admirables quant a la precisió; i el novel·lista explica, sense que hi hagi ni un mot que sobri ni un mot que hi manqui, l'hàbil i complicada operació de l'avisat mariner».

i ha acabat d'enseuar l'anella? Tot això en «molt gran scuredat»²⁰? No se'ns diu res.

—En realitat, si no es menciona com a motiu el perill de l'encallament del cap de la gúmena en el moment de passar l'anella (estirada per la corda fina), la segona sortida a l'aigua del mariner és innecessària, perquè enseuar l'anella, com hem dit, no serveix per gran cosa (i en tot cas ho hagués pogut fer a la primera anada).

—El moment de la segona tornada del mariner a la barca seria el moment de tornar a vogar cap a la terra o platja — suposem que donant gúmena d'una banda (si és que està tota a la barca) i aguantant o estirant el cap de la gúmena per l'altra. Si hi hagués hagut un fus de ferro atravesat a la gúmena no s'hagués pogut fer res de tot això. No se'ns diu res que el fus de ferro s'hagi tornat a treure. L'assumpte del fus de ferro no quadra.

—El mariner, a terra «liguà lo un cap de la gúmena en lo argue e l'altre liguaren ha una barca gran» (línia 31-32). Seria més pràctic que l'extrem de la gúmena ja estigués lligat a l'argue des de l'inici de tota l'operació com ja he dit.

—La resta no planteja massa problemes: l'argue (que s'ha de suposar vertical) tindria —posem per cas— cinc pals radials atravesats, és a dir deu extremitats, en cadascuna de les quals «vogarien» deu homes («cent hòmens» en total) cargolant la gúmena i així fent arribar veloçment la «barca gran, a manera de balaner», incendiària, a la nau. Cal suposar a més, que el tambor de l'argue era situat a sobre dels caps dels homes (protegits de la corda que entrava) i que tenia un diàmetre ample per agafar molta corda en poc temps. Caldria considerar, però, si no bastarien bastant menys homes per a l'operació²¹ i si la indicació de «cent» no és més aviat una indicació genèrica, indicant que es tractava d'un nombre considerable d'homes.

Examinem ara algunes traduccions a altres llengües per veure com els traductors han intentat esquivar el problema.

Ja la traducció castellana de 1511 havia canviat el text per solucionar la incongruència com hem vist en la cita d'Alonso: «conociese que ellos avían ya suelto toda la maroma hasta el cabo»; aquesta solució fa suposar que

²⁰ Últim paràgraf del capítol 105.

²¹ Vegeu, a baix, la nota 78 sobre 30 homes treballant en el torn d'una algarrada.

només es necessitava una gúmena de la doble llargària barca-nau.²² Però com he dit es necessita la doble llargària terra-nau.

La traducció corregida d'Alonso (p. 212-213) tampoc no soluciona res, perquè és una senzilla traducció fidel al text català (però incongruent així mateix).

Un dels dos traductors moderns a l'anglès (David Rosenthal)²³ fa dos canvis significatius en la seva traducció: deixa sense traduir la frase completa des de «E deixà manat» fins a «que ells havien cobrat lo cap de la gúmena.» (línia 21-24), corregeix que «both ends» (p. 155) havien tornat a la barca i afegeix en la frase següent que el mariner abans d'anar-se'n de l'anella va treure el fus de ferro («pulled the pin out»), cosa que no està dit al text català però que demostra que aquest traductor també jutjava incorrecte el text i intentà, sense aconseguir-ho, donar-li correcció tècnica i lògica:

Having slipped the line through the ring, the sailor fastened it to his waist again and swam back to the boat, where he tied one end of the line to one end of the anchor cable and greased both with suet. Then he swam back to the ring and greased it too, so the ropes would slide smoothly and noiselessly through it. When the oarsmen had pulled in the entire line, they stuck a heavy iron pin through the middle of the cable, and when the pin caught on the ring, the sailor knew both ends of the cable were back in the boat. Finally, he pulled the pin out, swam back to the rowboat, and returned to shore, [...] (p. 155)

L'altre traductor a l'anglès, Ray La Fontaine, que fins fa uns quants anys havia quedat desconegut pels catalanistes, encara que la seva traducció havia

²² O, per ser exactes, de la triple distància barca-nau, vist que el cap *de davant* de la gúmena ja l'havien cobrat al posar el fus de ferro i que això significava ja dos cops la distància barca-nau.

²³ *Tirant lo Blanc* by Joanot Martorell & Martí Joan de Galba, translated and with a foreword by David H. Rosenthal, London: MacMillan, 1984 (1a ed. a New York: Schocken Books, 1984). El capítol 106 està a les p. 154-157. A la *Zeitschrift für Katalanistik* 8 (1995), p. 187-190, he comentat aquesta traducció que des d'un punt de vista de correcció filològica és escandalosa. Allà menciono també que Josep M. Solà-Solé calcula que Rosenthal ha eliminat un 15 % del text del *Tirant*. I no és que hagi deixat sense traduir alguns capítols sencers del llibre sino que contínuament se salta parts de les frases que li semblen menys digeribles per als lectors nordamericans. A la p. xxiii del seu prefaci a l'edició mencionada diu: «I have eliminated as many redundancies as possible [...] to make the book more readable». I en la pròxima frase menciona a Martí de Riquer, agraint-li els seus consells, de manera que el lector del prefaci rep la impressió que Riquer ha consagrat o autoritzat el frau comès per Rosenthal.

estat publicada l'any 1974 com a tesi doctoral,²⁴ deu anys abans de la de Rosenthal, demostra que és un traductor més fidel²⁵ que Rosenthal. S'até a l'original català. (Malauradament, però, en aquest cas això no li soluciona res.)

The sailor passed his rope through the ring and tied the end of the rope around his waist as before; and he swam underwater back to the boat. There he took the end of the rope and tied it to one end of the anchor cable, which he greased thoroughly. Then he took a huge piece of suet with which to grease the ring, so that the cable would pass through it more easily and without too much noise. He told the oarsmen that when they recovered the end of the cable, they were to take an iron rod and insert it through the center of the cable which was being released, so that when the rod reached the ring, obstructing the progress of the cable, he would know that they had recovered the end of the cable.

He then dropped back into the water and swam to the ship. He greased the ring fully and the men in the boat pulled on the first rope until they recovered the end of the anchor cable. The iron rod was inserted into the outgoing cable. When it reached the ring and the cable could not be pulled further, the crafty seaman knew that the end of the cable was in the boat.

When he deemed it the right time, the sailor returned to shore. [...] (p. 200)

També el traductor alemany, Fritz Vogelgsang,²⁶ segueix el text català, però intenta fer alguns aclariments addicionals que poso en cursiva:

Unser Seemann nun zog sein Seil durch den Ring, packte das vordere Ende des Seils, schlang sich dieses wieder um den Leib, tauchte wieder und schwamm zu dem Boot zurück. Dort nun nahm er das Ende des Seils und verknotete es mit dem Ende der Schlepptrosse, worauf er diese sehr sorgfältig mit Talg einschmierte. Einen ordentlichen Batzen von diesem Fett nahm er an sich, um auch den Ring noch tüchtig einzuschmieren, damit die Trosse besser durchgleiten könne und kein *höllisches Knirschen und Quietschen* verursache. Den *Ruderknechten, die nun am anderen Ende des Seils zu ziehen hatten*, hinterließ er, bevor

²⁴ La tesi doctoral era lliurement assequible com a fotocòpia o microfilm a través de University Microfilm International de la University of Michigan at Ann Arbor des de 1974 i a través de les bibliografies usuals (per exemple *Dissertation Abstracts*). No fou fins al 1989/90 que Josep M. Solà-Solà la descobrí; la publicà com a llibre en la seva sèrie *Catalan Studies*: Joanot Martorell, Martí Joan de Galba: *Tirant lo Blanc. The complete translation*, translated from the Catalan by Ray La Fontaine, New York, ...: Peter Lang, 1993. Solà-Solà hi fa una apreciació comparativa de les traduccions de La Fontaine i de Rosenthal a la p. 3.

²⁵ Cosa que he posat en relleu en la meua ressenya de la publicació editorial de la traducció de La Fontaine en: *Zeitschrift für Katalanistik*, 8 (1995), 186-191.

²⁶ Joanot Martorell und Martí Joan de Galba: *Der Roman vom Weißen Ritter Tirant lo Blanc. Erstes und Zweites Buch. Aus der altkatalanischen Sprache des Königreichs Valencia erstmals ins Deutsche gebracht von Fritz Vogelgsang*. Mit einem Vorwort des Übersetzers und einem Nachwort von Mario Vargas Llosa, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1990. El segon i el tercer volum encara no estan publicats.

er sich erneut zum Schiff begab, die Anweisung, sie sollten, sobald der Anfang der *am Hanfseil mitgezogenen und so durch den Ring zu schleusenden* Trosse wieder in ihre Hände gelange, eine spitze Eisenspindel nehmen und diese mitten durch das über die Bootskaute auslaufende Trossenstück stecken. Wenn nämlich die verquere Spindel zu dem Ring gelange und nicht durchkomme, so bedeute dies für ihn die Auskunft, daß sie den Anfang der Trosse wieder im Boot hätten; er müsse das wissen, denn sie würden später ja beide Enden der Trosse benötigen. Nach dieser Instruktion ließ sich der Seemann wieder ins Wasser gleiten und schwamm noch einmal zu dem Schiff hinüber. Er fettete den Ring gründlich ein, und die im Boot zogen an dem dünnen Seil, bis sie das Vorderende der Trosse zu fassen bekamen. Die Spindel wurde durch die auslaufende Trosse gesteckt, und als dieser sperrige Eisenstift zu dem Ring gelangte, kam er nicht hindurch, und dem gewieften Seemann war klar, daß das Vorderende der Trosse sich *bereits wieder* im Boot befand. Nun schien ihm der Zeitpunkt gekommen, sich *mit seinen Helfern* auf den Rückweg zu machen. [...] (p. 342-343)

És evident, que tot i els esforços del traductor d'afegir-hi aclariments, aquest no s'adona del contrasentit del «sobald der Anfang der [...] Trosse wieder in ihre Hände gelange» amb el «daß sie den Anfang der Trosse wieder im Boot hätten»²⁷. Especialment l'explicació afegida «er müsse das wissen, denn sie würden später ja beide Enden der Trosse benötigen»²⁸ no serveix per a res, perquè justament el cap de la gúmena estava a la barca en lligar-hi el mariner la corda i torna a estar-hi en el moment en el qual es pretén que cal posar el fus de ferro; és a dir que ja tenen «beide Enden der Trosse» a les mans. El traductor al neerlandès, Bob de Nijs,²⁹ intenta aprofitar algun canvi de la traducció anglesa de Rosenthal:

De zeeman haalde het touw door de ring en bond het weer om het middel, dook opnieuw onder en zwom naar de boot. Daar bond hij het uiteinde van het touw aan de kabel, beval op te trekken en alles met vet in te smeren. Hij nam een stuk vet mee om daarmee de ring in te smeren zodat het touw er makkelijker doorheen gleden en geen gerucht maakte. Hij zei de roeiers ook een ijzeren pin door de kabel te steken als het begin van de kabel hen weer bereikte, zodat, als hij bij de ring kwam, die er niet verder door zou glijden en hijzelf ook zou merken dat de kabel op de boot was. Hij liet zich weer in het water zakken en zwom naar het Genuese schip waar hij de ring goed invette. Ondertussen trokken beide roeiers het hennepouw naar zich toe tot het begin van de kabel weer aan boord was. Ze staken de

²⁷ Traducció: «Tan aviat que tinguessin novament el cap de la gúmena a les mans» i «que tindrien novament el cap de la gúmena a la barca».

²⁸ Traduït: «Deia que li calia saber-ho perquè després necessitarien els dos extrems de la gúmena».

²⁹ Joanot Martorell en Martí Joan de Galba: *Tirant lo Blanc*, Vertaald en ingeleid door Bob de Nijs, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1987, p. 202.

pin erin en toen die bij de ring aankwam wist de zeeman dat het kabeleinde op zijn plaats was aangekomen. Ten slotte trok hij de pin eruit, keerde terug [...]

Aquí passa el mateix: «tot het begin van de kabel weer aan boord was» significa que el cap de la gúmena havia tornat a la barca i aleshores posen el fus de ferro («staken de pin erein») i es repeteix que el cap de la gúmena ha tornat a la barca, encara que el traductor neerlandès ho deixa més en termes generals dient que el cap de la gúmena «havia arribat al seu lloc» («het kabeleinde op zijn plaats was aangekomen»). En tot cas sent la necessitat d'afegir que abans que el mariner se'n vagi definitivament de la nau genovesa treu el fus de ferro («trok hij de pin eruit»), tal com havia afegit Rosenthal.

L'autor de l'antiga traducció italiana de 1538, Lelio Manfredi, sembla haver trobat una solució millor, encara que no queda clar si fou intencionada:³⁰

E così il marinaio passò la corda per l'anello e prese il capo della corda e tornossela a legare, e cacciassi sotto acqua e tornò alla barca; e prese il capo della corda e legollo al capo della gomena et unselo molto ben di sevo, perché ne haveva portato un gran pezzo per insevere l'anello, acciò che passasse meglio e non facesse romore; e lasciò per commandamento a quelli della barca che, quando avesse recuperato il capo della gomena, che prendessino un fuso di ferro e che 'l passassino per mezzo della gomena acciò che, quando arrivasse all'anello,³¹ ch'egli avesse notizia che loro havevano in barca il capo della gomena. E tornossi a gittare nell'acqua e tornò alla nave, et insevò molto bene l'anello, e quelli della barca tirorono la prima corda fino a tanto che recuperarono il capo della gomena; et il fuso

³⁰ *Tirante il Bianco*, a cura di A. M. Annicchiarico, M. L. Indini, M. Majorano, V. Minervini, S. Panunzio, C. Zilli, introduzione di Giuseppe E. Sansone, Roma: Edizioni La Tipografica, 1984. Els editors haurien d'haver posat el nom del traductor a la portada. Així la bibliografia de Josep M. Solà-Solé («*Tirant lo Blanc* (A Bibliography)» en: «*Tirant lo Blanc: Text and Context / Proceedings of the Second Catalan Symposium*, New York, ...: Peter Lang, 1993, p. 181-201) suposa (p. 183) que A. M. Annicchiarico és la traductora. L'edició del 1538 fou publicada a Venècia. Hi hagué, a Venècia mateix, una 2a i 3a edició el 1566 i el 1611. En la mencionada bibliografia de Solà-Solé cal corregir a la p. 197, a la 3a entrada, que l'autor del treball mencionat és Eric W. Winter; hi figura per error el nom de T. D. Stegmann; vegeu la *Zeitschrift für Katalanistik* 8 (1995), p. 192, nota 23, sobre el detall. El mateix número de la *ZfK*, a les p. 192-195, conté la meua ressenya d'aquestes actes del simposi dedicat al *Tirant*. La mateixa correcció bibliogràfica cal fer-la a la bibliografia del llibre de Martí de Riquer: *Aproximació* (vegeu a dalt nota 5), p. 318, 6a entrada, on figureu erròniament com a autor de la tesi de llicenciatura d'Eric W. Winter, quan jo només era el director de la dita tesi.

³¹ Els editors moderns del text afegeixen en nota a peu de pàgina (p. 250): «dopo anello: e no pogués passar R1.» R1 significa el text català de l'edició de Martí de Riquer: els editors, doncs, també semblen tenir algun dubte sobre la comprensió del text.

di ferro che era nella gomena, quando fu all'anello, non poté passare; allhora conobbe lo avisato marinaio che 'l capo della gomena era in barca. Quando gli parve hora se n'andò et uscì in terra, [...] (p. 250)

Aquí la divergència interessant és el singular de la forma verbal «havesse» a la línia 5 de la citació. L'original català té el plural (línia 23) que es refereix als dos vogadors de la barca i produeix el contrasentit que hem vist. El singular italià «havesse» es referiria al mariner, al qual, esperant a l'anella de la nau genovesa, li arribaria el cap de la gúmena (encara que «havesse ricuperato» no semblaria la expressió més adient; millor: 'li sarebbe giunto'). Posar aleshores el fus de ferro tindria un sentit perquè efectivament si després seguissin estirant la corda fina per tota una llargària barca-nau tindrien el cap de la gúmena novament a la barca i igualment el fus de ferro a l'anella. No se'ns diu res com els vogadors notarien que el cap de la gúmena havia arribat a l'anella, però podríem acceptar que no tots els detalls es mencionin explícitament.

A aquest canvi que encara es podria atribuir a un descuit o un error tipogràfic³² s'afegeix un altre petit canvi que efectua el traductor italià: en lloc de traduir «lo fus fon posat de ferro en la gúmena» deixa obert el moment de la col·locació del fus: «et il fuso de ferro que era nella gomena». Elimina el contrasentit de mencionar dos cops la mateixa acció com a consecutiva una de l'altra convertint la segona menció del ferro en la gúmena en cronològicament paral·lela a la primera. Repeteixo la citació: «e tornò alla nave [...] e quelli della barca tirorono la prima corda fino a tanto che recuperarono il capo della gomena; et il fuso di ferro che era nella gomena [podem suposar que l'havien posat mentre tiraren de la corda fina, a un cert moment que imposava la lògica], quando fu all'anello, non poté passare; allhora conobbe [cosa que nosaltres, lectors del text, ja coneixem per la primera part de la frase que cito] lo avisato marinaio che 'l capo della gomena era in barca.» No sé si podem atribuir tanta subtilitat al traductor italià d'haver eliminat el contrasentit amb uns canvis tan mínims.³³ Cesáreo Calvo Rigual opina «que cal posar de manifest la [...] gran qualitat i interès» de la traducció italiana del

³² Tenim en compte, però, que la diferència entre singular i plural (havesse — havessino) no és tan fàcil de confondre per un caixista, si no és qui hi havia abreviatures entremig.

³³ Admeto que significa llegir 'amb bones intencions' el «quando fu all'anello» com a simultani al «recuperarono il capo della gomena». També cal dir que si s'oblida de dir que el fus de ferro es torna a treure l'acció no pot funcionar.

1538 «per certes intervencions personals sobre el text original tendents a donar al lector un text al més coherent possible.»³⁴

En tot cas ens en servirem per proposar una esmena del text més endavant.

Seria interessant comparar totes les traduccions disponibles, tant les antigues com les modernes, com per exemple la traducció moderna espanyola de J. F. Vidal Jové del 1969 o la francesa que està preparant Jean Marie Barberà.³⁵ Podria ser un tema ben interessant per a una reunió internacional de traductors del *Tirant*, afegint-hi passatges anàlegs de la novel·la que necessitin elucidació.

Els investigadors també han assenyalat altres textos que tenen relació amb el capítol 106: hi ha el «Romanç de la armada del Soldà contra Rodes» de Francesc Ferrer, editat per Lluís Nicolau d'Olwer,³⁶ que dona una relació del setge de Rodes de 1444 i que l'autor del *Tirant* pogué llegir.³⁷

Pio Rajna, l'any 1876,³⁸ havia insinuat que el capítol 106 hagués pogut ser font per al canto XI de l'*Orlando Furioso* d'Ariosto, per a l'enginy que utilitza Orlando per dominar la balena que vigilava a Olimpia (estrofa 28, segona part, fins a estr. 45). No em sembla probable. L'única coincidència és

³⁴ «*Tirante il Bianco*: aspectes de l'elaboració de la traducció italiana cinccentista del *Tirant lo Blanc*» en: *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc* (vegeu la nota següent), p.437-454, aquí p. 441. Calvo Rigual constata també que en alguns passatges que «han estat qualificats d'obscurs pels seus editors» el «traductor italià no els evita de cap manera i intenta interpretar-los; el traductor castellà [de 1511] normalment els evita» (p. 442).

³⁵ Que acaba de publicar les *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc*, «l'albor de la novel·la moderna europea». *Ais de Provença*, 21-22 d'octubre de 1994. *Estudis crítics sobre Tirant lo Blanc i el seu context*, a cura de / recueillies et présentées par Jean Maria Barberà, Barcelona: Centre Aixois de Recherches Hispaniques, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, citades abreujadament a les notes anteriors.

³⁶ «Un témoignage catalan du siècle de Rhodes en 1444» en: *Estudis Universitaris Catalans* 12 (1927), p. 376-387. Martí de Riquer subratlla (p. 128 de la seva *Aproximació al Tirant lo Blanc*) que del poema de Francesc Ferrer «no s'hi troben paral·lels literals en aquest episodi» (cap. 106) del *Tirant*.

³⁷ Segons Riquer, *Aproximació al Tirant lo Blanc*, p. 128.

³⁸ *Le fonti dell'«Orlando Furioso», ricerche e studi*, Firenze, 1876; 2a ed. 1900 (p. 149-153): que és a la qual es refereix també Menéndez Pelayo en els seus *Orígenes de la novela*, I, p. 403 (vegeu a dalt, nota 7).

l'expressió «la maggior gomona» (estrofa 31)³⁹ i «la gomona» (estr. 36) que recorda la «gúmena» i la menció d'un «argano» (estr. 41) quan Ariosto diu que la força d'Orlando supera per deu la força d'un «argue». Però l'artifici de portar una àncora lligada a una gúmena en una barca per ancorar-la en la boca de la balena i després portar nedant la gúmena a les roques costeres i des d'allà tirar la balena monstruosa a terra té massa poc a veure amb el capítol 106 i recorda més aviat procediments de la pesca de balenes. És interessant, però, que el text del *Tirant* mencioni que la barca gran incendiària era «a manera de balaner» (línia 32-33 i tres vegades més). D'altra banda Ariosto no utilitza la paraula 'balena' sino «orca» (estr. 36).

Un cas interessant per la intrincada relació cronològica que pot tenir amb el *Tirant* de 1460-1464 i el *Tirant* de 1490⁴⁰ és l'obreta amb la descripció del setge de Rodes del 1480 feta per Guillaume Caoursin, *Obsidio Rhodiae*,⁴¹ publicada en llatí a Barcelona el 1481 i versemblantment un any abans a Venècia i a Roma. Albert Hauf n'ha fet una edició detectivescament magnífica i laboriosa,⁴² detectant-hi totes les frases que —en llatí i en traducció catalana— hi ha manllevat Joan Esteve en la seva «caòtica» (p. 92) compilació de frases «modèliques» (p. 90) que és el *Liber Elegantiarum* publicat en 1489 a Venècia.⁴³

El mateix Hauf ja ens indica (p. 95) que alguns episodis narrats per Caoursin recorden el *Tirant*: «com ara la gesta d'aquell mariner experimentat [...] que nedant sota l'aigua deslliga l'àncora fixada al peu de la mola de St. Nicolau amb una gúmena inutilitzant el pont de fusta enemic, i és després generosament premiat pel gran Mestre; la presència de naus carregades de combustible [...] destinades a pegar foc als vaixells enemics» i «molt especial

³⁹ Ludovico Ariosto: *Orlando Furioso*, ed. Remo Ceserani, Torino: U.T.E.T., 1966, vol. 1, p. 367-368.

⁴⁰ Vegeu Antoni Ferrando, «Del *Tirant* de 1460-64 al *Tirant* de 1490» en: *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*, ed. Rafael Alemany, Antoni Ferrando, Lluís B. Meseguer, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitat d'Alacant, Universitat de València, Universitat Jaume I, 1993, vol. 2, p. 25-68.

⁴¹ *O Obsidionis Rhodiae urbis descriptio*.

⁴² Albert G. Hauf i Valls, «Una versió valenciana quatrecentista desconeguda de la *Obsidionis Rhodiae* de Guillaume Caoursin» en: *Caplletra*, 15 (1993), p. 89-126. Els dos mots citats a continuació en el text són de Hauf i de les pàgines d'aquest article.

⁴³ Publicat en facsímil i amb un estudi preliminar per Germà Colon a Castelló de la Plana: Ínsula, 1988.

ment, el *gran finale* de l'arribada victoriosa de les dues naus de socors enviats des de Nàpols (cf. amb els c. 104-105 del *Tirant*).

Repassant el text llatí amb les incrustacions catalanes d'Esteve ens criden l'atenció els passatges següents: «cimbe combustibles opplete stationem habent, que in oppugnatione incendantur et hostium classi incendium affe-rant» (p. 107) que traduïm: 'les barques omplertes amb combustibles, que s'incendien durant l'atac i porten el foc a la flota dels enemics, estan ancorades'. Es tracta de l'estratagema de la barca incendiària, tan freqüent, com ens demostra Martí de Riquer citant del *Dotzè del Chrestia* d'Eiximenis (cap. 334): «Si galeres combaten a forts naus, e altes, e bé aparellades, dix que deuen metre foc a una galea, la pus vella, o a llurs bateus, e encendre los dits bateus e, encesos, que els acosten a la nau, ab cordes, una galea remant deçà e altra dellà».⁴⁴ En un altre moment (p. 115) també Caoursin menciona (i Esteve cita i tradueix): «Cadis pice sulphure combustibilisque materia repletis (vexells plens de pega e çofre [...])»,⁴⁵ traduït més exactament: 'vaixells plens de pega, sofre i materials combustibles'.

Però el passatge més interessant per a nosaltres és (p. 111): «Pontem in mare [...] turchi [...] ad ripam molis traducere ingenio proponunt. Anchoram enim rudenti [...] alligatam, quo fune pons religatus erat». Esteve tradueix: lo pont en la mar los enemics a la riba del moll trespassar ab engany dellibren, ab una àncora ligada ab una gúmena, ab la qual lo pont era ligat». Caoursin continua: «Circa molem hostes eo mare deuehant, ut tracto fune anchoraque mordaci dente retinente, pons in vltiorem molis ripam natate compellatur.» Frase que Esteve no ha escollit per al *Liber elegantiarum*. Proposo aquesta traducció: 'Cap a la mola els enemics a través del mar van, perquè, mentre estiren la gúmena i l'àncora amb dent mordaça aguanta, el pont és compel·lit a flotar fins a la riba del moll oposat'. Caoursin segueix i Esteve cita i tradueix: «A nostris arte cognita, nauta quidam rerum maritimarum non ignarus, noctu vndis se obruit, anchoram soluit, fune cāutibus remissius alligato, qui parua vi dissoluatur (coneguda o vista l'art o indústria per los nostres, un mariner molt docte en l'art de la mar, de nit nadant davall l'aygua deslligà l'àncora ab una corda fluxament a les roques ligat, lo qual ab pocha força se soltava o deslligava [...])».

Encara que no tinguem un text ni de lluny tan explícit com el del capítol 106 hi ha un sèrie d'elements coincidents: els turcs han posat una àncora

⁴⁴ P. 217 de l'*Aproximació al Tirant lo Blanc*. La cursiva és meua.

⁴⁵ Poso les citacions del text preparat per Hauf sense les seves cursives i negretes que aquí no em fan falta.

prop del moll i de la muralla i apropiaran el pont de fusta (carregat de soldats) per mitjà d'una *gúmena* passada per (l'anella de) l'àncora que farà de contrapès; la frase «Circa molem ...» explica que ho faran molt semblant de com al *Tirant* apopen la barca incendiària a la nau. Els de Rodes detecten l'enginy i un molt docte mariner —en llatí amb una bella litote: *nauta rerum maritimarum non ignarus*— desclava l'àncora, nedant sota l'aigua com el nostre avesat mariner i la deixa només lligada fluixament a les roques, de manera que (cosa que no se'ns explica i que hem de deduir) els enemics pensaran que encara està en la posició desitjada i només quan sigui el moment crític de l'atac i començarà la pressió sobre l'àncora aquesta no es mostrarà «mordacitate retinente» i fallarà tot l'enginy. Després no falta la recompensa que el «magistrum» (mestre) de Rodes dóna en or («aureo numero») com ho fa *Tirant*, ni l'alegria del mariner en rebre-la: «gaudens [...] reuertitur» —en el *Tirant*: «Lo mariner [...] restà molt content.»⁴⁶ Veiem que estem davant d'un grapat d'elements barrejats i variats segons les necessitats del moment narratiu que de cap manera ens forcen a suposar influències directes de Caoursin en el *Tirant* de 1490, ni viceversa, és clar. Però en la comparació notem un grau clarament més fort en la voluntat de detallisme per part del *Tirant*.

Encara falta, però, comentar el fet que més ha cridat l'atenció de Hauf: l'arribada de les dues naus de socors que aconseguen rompre el setge turc de 1480. Hauf (p. 95) ens recorda que a «València aleshores tothom sabia que aquelles dues naus mítiques [...] eren de patrons valencians» i ens remet al capítol 104-105 del *Tirant*. Hi hauria aquí un rastre d'una intercalació tardana en el text de l'*editio princeps* de 1490? Em sembla que no: Al *Tirant* és només una nau la que atravesa el setge de les naus genoveses davant del port de Rodes.⁴⁷ Proeses d'aquest tipus són freqüents en les descripcions de setges navals medievals. L'específic de la proesa de les naus valencianes del setge de 1480 era que hi haguessin passat *dues* naus per la línia dels vaixells enemics⁴⁸ i que una havia passat incòlume en el primer intent mentre que «l'altra fonch forçada fer vela [i] anar-se'n». Tornà el pròxim dia i «deffallint-li lo vent» es veu assaltada per «vint galeres». «Loès que són en la nau valerosament se defensen»; «tres hores durà lo combat tirant bombardes, [...] finalment los nostres foren vencedós, [...] en la qual batalla o combat lo capità de les galeres fonch mort, [...] ab aquest dan los enemics se'n tornaren als seus, e la nau

⁴⁶ P. 189 de l'edició del *Tirant* de Hauf.

⁴⁷ P. 181-182 de l'edició del *Tirant* de Hauf (cap. 104, 9è i 10è paràgraf).

⁴⁸ P. 122 de l'edició de l'*Obsidio Rhodiae* de Hauf.

subsidiària, lo dia après, a veles plenes (entra) en lo port». Una intercalació al *Tirant* posterior al setge de 1480 segurament no s'hauria estat de mencionar les *dues* naus (valencianes) i de descriure en detall el combat que una d'elles hagué d'aguantar sortint-se'n victoriosament. La nau de Tirant «passà per mig de totes les naus a llur despit» (p. 181). I encara que li disparen «molts colps de bombardes,⁴⁹ e de tot lo que en la mar se usa» no es menciona que hagin rebut algun dany.

En conclusió es pot dir que aquesta comparació més aviat prova que el capítol 104 del *Tirant* no ha estat retocat després del 1480 i que el setge de Rodes de 1480 no ha tingut repercussió en el text de l'*editio princeps*. És més aviat —com agudament insinua Hauf, referint-se a «la recepció del Tirant»⁵⁰— que el setge deu haver tingut repercussió en els lectors del *Tirant*, i en l'interés que la novel·la podia desvetllar entre els contemporanis.

Em sembla útil ara, per jutjar quants lapsus de transcripció o del caixista poden haver provocat la corrupció, de fer la prova, com amb un *mínim* de canvis del text original es pot restituir-li la congruència; això significa que hem de desistir de fer-li dir *tots* els detalls tècnics que es podrien mencionar i que hem d'abstenir-nos de substituir procediments possibles per d'altres que semblin netament més pràctics: n'hi ha prou amb que el text final sigui lògicament i tècnicament acceptable. (Una segona correcció més extensa podria establir un text tècnicament ideal.)

Al meu veure basta fer set correccions, tres d'elles essencials (la 3a a 5a):

1. línia 2: substituir «posà» per: *lligà* o millor: *liguà*
2. línia 21: substituir «va-la» per: *va-lo*
3. línia 23: substituir «cobrat» per: *estirat* i afegir després de «gúmena» *fins a la anella, que ho notarien per la resistència*
4. línia 28: substituir «cobraren» per: *cobrà*
5. línia 30/31: afegir després de «barca.»: *Tragué lo fus de ferro e com...*

⁴⁹ Al text de Caoursin/Esteve també es parla «dels colps de les bombardes» (p. 122): una formulació paral·lela a la del *Tirant* que és purament tècnica i tòpica i no permet cap conjectura de influència mútua dels textos. Igualment l'única altra formulació paral·lela en els dos textos, «a veles plenes» (p. 181 i 182 del *Tirant* / p. 122 de l'*Obsidio*), és totalment tòpica.

⁵⁰ P. 95 de la seva introducció a l'edició del text de l'*Obsidio*.

6. línia 31: substituir «liguà» per: *liguat que tenia*⁵¹

7. línia 32: eliminar «e»

Amb aquest mínim de set correccions, canviant cinc paraules, eliminant-ne una i afegint 18 paraules, el text quedaria raonablement clar. En realitat només són tres canvis importants:

«estirat lo cap de la gúmena fins a la anella, que ho notarien per la resistència»;

«que cobrà lo cap de la gúmena»;

«Tragué lo fus de ferro e».

No sé si són prou poques per poder imputar-les al caixista/impressor o a la còpia tramesa a l'impressor. Subsisteix el fet que no es menciona la possible veritable raó de la segona sortida del mariner nedant (evitar un encallament a l'anella) i que el detall del fus de ferro —encara que ara ja no és il·lògic— segueix innecessari (com també el coltell en la cinta resultava innecessari). Val la pena, però, veure el text corregit segons la meua proposta. Poso els canvis en cursiva:

CAPÍTOL CVI

Com Tirant féu cremar la nau del capità dels genovesos,
qui fon causa que tots los moros se n'anaren de ylla.

Lo avisat mariner hagué fermat un argue en terra, vora mar, molt fort. Aprés agué una molt grossa gúmena e [...]*lliguà*-la dins una barqua ab dos hòmens que voguaven, e ab ell foren tres, e pres una corda tan grossa com lo dit, de cànem, molt largua. Com foren prop la nau, que sentien parlar los qui fehien la guayta al castell de popa, féu detenir la barca e despullà's tot nuu, e senyí's una corda e posà's en la çinta un petit coltell ben esmolat per ço que, si havia a taillar alguna corda que u pogués fer; e posà'l-se de part de tras, que al nadar no l'enujàs. E en la bahina del coltell *liguà* lo cap de la corda. Manà als qui restaven en la barca que tostemp li donassen corda. Com ho hagué tot ordenat, lançà's en la

⁵¹ No sé si la sintaxi amb 'que' de la proposta 3 i 6 son prou quatrecentesques, però els especialistes ja m'ho esmenaran.

aygua e nadant anà prop de la nau, que sentia molt bé parlar los que guaytaven.

Lavors més lo cap davall la aygua perquè no fos vist e apleguà a la nau hon stà lo timó, e aquí se aturà un poch perquè no temia que de negú pogués ésser vist. E més baix del timó, en totes les naus trobareu grosses anelles de ferro per ço com volen mostrar carena o volen spalmar, o com corren gran fortuna e's trenquen les agulles del timó, liguen lo timó en aquelles anelles, les quals van totes davall l'aygua. E lo mariner passà la corda per la anella, e pres lo cap de la corda e tornà'l-se a lliguar. E posà's davall la aygua e tornà a la barca. E pres lo cap de la corda e liguà'l al cap de la gúmena, e va-l[...]. Jo molt bé ensevar e portà-se'n un gran troç de seu per ensevar la anella, per ço que passàs millor e no fes tanta remor. E deixà manat que, com aguessen [...] *jestirat lo cap de la gúmena fins a la anella, que ho notarien per la resistència*, que prenguessen un fus de ferre e que'l passassen per mig de la gúmena per ço, com apleguàs a la anella e no pogués passar, que ell agués notícia que ells havien cobrat lo cap de la gúmena. E tornà's a lançar en la aygua e tornà a la nau, e ensevà molt bé la anella. E los de la barca tiraren la corda prima fins a tant que cobrà [...] lo cap de la gúmena; lo fus fon posat de ferro en la gúmena. Com fon a la anella no podia passar: conegué lo avisat mariner que lo cap de la gúmena era en la barca.

Tragué lo fus de ferro e com li paregué hora anà-sse'n. Ixqué en terra e liguat que tenia lo un cap de la gúmena en lo argue [...] l'altre liguaren ha una barca gran, a manera de balaner, que ja la tenia plena de lenya e de tea, ruxat tot ab oli perquè cremàs bé. Posaren-hi foch e leixaren-lo bé ençendre, e posaren-se cent hòmens a l'argue e començaren molt fort a vogir. E ab la força de l'argue fon fet tan prest que escassament fon partit lo balaner que fon peguat al costat de la nau. E ab les grans flames de foch que portava, prestament se pres lo foch en la nau, ab tan gran fúria que res en lo món no bastara apagar-lo, sinó que los de la nau no pensaren altra cosa sinó de fogir ab les barques. Altres se lançaven en la mar per passar en les altres naus, per bé que no pogueren escusar que molts n'i moriren cremats per no haver temps de poder exir; e a molts lo foch aconseguí dormint.

Aquest text no pretén ésser «l'original». Crec que «l'original» podia haver estat més exacte tècnicament.

En tot cas el capítol 106 ens torna a confrontar amb la qüestió del procediment creatiu de l'autor del text amb les implicacions de l'autoria (i de les autories) del *Tirant* que està tant d'actualitat de discutir d'ençà de la reconsideració de Martí de Riquer,⁵² de les matisacions d'Antoni Ferrando,⁵³ de la troballa d'un fragment de manuscrit per Chiner,⁵⁴ fins al sorprenent tomb de l'últim llibre de Josep Guia,⁵⁵ que postula l'autoria principal de Roís de Corella per al *Tirant*, i a la reconsideració de Curt Wittlin.⁵⁶

Per als esdeveniments de l'episodi que ens ocupa no sembla haver-se trobat (fins ara) cap font escrita precisa. (Dels 171 manlleus de les obres de Joan Roís de Corella en el *Tirant* —111 d'ells detectats per primera vegada per Josep Guia— no en figura cap al nostre capítol 106.) Riquer⁵⁷ suggereix que puguin ser fonts orals que hagin informat l'autor, com per exemple el corsari valencià Jaume de Vilaragut, que participà en la defensa de Rodes contra els vaixells enemics amb les galeres de la seva propietat, o el mercader i poeta barceloní Francesc Ferrer, autor del *Romanç* sobre el setge ja mencionat a dalt.⁵⁸

Pel que fa a la debatuda qüestió de si diferents episodis del *Tirant* són de l'autor principal o afegits d'una altra mà (fins a l'any 1990 dèiem: si són de

⁵² *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona: Quaderns Crema, 1990, especialment l'«Excurs VI», p. 285-297) i *Tirant lo Blanc, novela de historia y de ficción*, Barcelona: Sirmio, 1992.

⁵³ Vegeu a dalt, la nota 40. Vegeu també, en el mateix volum d'actes, el llarg estudi d'Albert G. Hauf i Valls, «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», a les pàgines 69-116.

⁵⁴ Jaume Josep Chiner Gimeno: *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell*, Alcoi: Marfil, 1993; i, també de Chiner: «A l'entorn d'un full manuscrit del *Tirant lo Blanc*» en: *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc*, Barcelona 1997 (vegeu a dalt, nota 35), p. 43-59, especialment p. 49.

⁵⁵ Josep Guia i Marín: *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*, Catarroja — Barcelona: Editorial Afers, 1996.

⁵⁶ «Pròleg» al llibre de Josep Guia (vegeu la nota anterior), p. 11-18, especialment p. 15.

⁵⁷ *Aproximació al Tirant lo Blanc*, p. 127-129. Les cites i els documents aportats per Constantin Marinenco: «Du nouveau sur *Tirant lo Blanc*» en: *Estudis Romànics* 4 (1953-54), p. 137-203, no donen cap pista d'una font precisa per al nostre episodi, però corroboren la possibilitat d'una detallada informació oral per part de Jaume de Vilaragut.

⁵⁸ Vegeu la nota 36.

Martorell o de Galba) hem de dir que aquí es tracta d'un episodi ben ajustat al context que de moment no dona senyals de ser un afegit posterior.⁵⁹

Només la rúbrica del capítol 106 interromp el pas de l'última frase del c. 105 a la primera del c. 106: «E féu-ho en semblant forma. [...] Lo avisat mariner hagué fermat [...]». Però el text de l'*editio princeps* ens té habituats a tal procediment. Només cal comparar les transicions entre els capítols 101 a 102,⁶⁰ 106 a 107⁶¹ o 107(b) a 108.⁶² Chiner suposa que la intervenció de Galba en el *Tirant* es redueix a la redacció d'aquestes rúbriques de capítols, a part d'algun «mínim retoc».⁶³

A qui, doncs, caldria atribuir la inexactitud de la descripció? L'haurém d'atribuir en primer lloc a l'autor (Martorell?, Roís de Corella?). Sempre hem de comptar també amb un retoc o una «correcció» intentada al preparar la còpia per a la impremta —aquell exemplar «tot acabat, lo qual tenen per original los stampadors».⁶⁴ I finalment el mateix caixista/impressor pot haver introduït algun canvi.⁶⁵ Aquests retocs o podien empitjorar el text o arreglar-lo un mica, encara que insuficientment. La 'prova' dels mínims canvis necessaris que he fet a dalt fa menys probable que es pugui tractar d'un simple error de còpia o d'un error del caixista.

Però més que no pas pensar en aquestes influències exteriors en la cristallització del text que ara tenim ens ha d'interessar de ventilar les diverses possibilitats de la seva gènesi:

L'autor hauria pogut seguir les informacions detallades de valencians i catalans que havien participat en el setge de Rodes. Per jutjar quines accions correspongueren a la «realitat» caldria trobar documentacions i descripcions del setge fetes per historiadors d'aquell temps.

⁵⁹ Ja dèiem que hem de suposar que després del setge de Rodes de 1480 el text hauria resultat diferent. Recordem també que segons l'opinió de Dámaso Alonso en la citació feta més amunt (cap a la nota 14) «las explicaciones técnicas [...] nunca están [...] enquistadas».

⁶⁰ «Respòs Tirant en la següent forma. [...] —Senyor, la excel·lència vostra stà admirada [...]».

⁶¹ «e féu principi a paraules de semblant stil. [...] —O tu, enganador [...]».

⁶² «No tardà Tirant fer resposta en estil de semblants paraules. [...] —Començ-me a recordar [...]».

⁶³ Vegeu la nota 54: p. 50 d'«A l'entorn d'un full manuscrit ...».

⁶⁴ La p. XX de la introducció de Hauf a l'edició del *Tirant* (vegeu nota 12) reproduïx correctament aquesta formulació de l'inventari notarial fet a la mort de Galba.

⁶⁵ Chiner Gimeno també es demana a qui imputar els errors del text, a la p. 50 del seu article «A l'entorn d'un full manuscrit del *Tirant lo Blanc*» (vegeu a dalt la nota 54).

L'autor hauria pogut afegir imaginacions pròpies, potser variant procediments mariners i militars típics que havia conegut personalment.

Però també hauria pogut «inspirar-se» en alguna lectura d'una descripció escrita, si no incorporar-la.

En el cas primer —d'informacions orals i experiències personals— em sembla que la descripció hauria d'haver sortit més exacte. En el segon cas —d'aprofitament de lectures— podia efectivament haver resultat menys exacte, especialment si la font escrita ja ho descriu incorrectament.

En tot cas ens hem de demanar si no forcem i imposem una exigència de detallisme i d'exactitud tècnica del segle XX a un text quatrecentista. Això ho podríem veure aplegant el recull de totes les descripcions d'enginyers o mecanismes del *Tirant* afegint-hi després el màxim possible de passatges semblants d'altres textos del seu temps, tant historiogràfics o tècnics com ficticials.

Per exemple, la descripció llatina de Caoursin que hem vist ens dona una descripció perfectament lògica d'un enginyer semblant, deixant per sobreentès, però, alguns detalls essencials. Comparant altres descripcions ens podríem fer possiblement una idea més clara del grau de detallisme tècnic «usual» en tals descripcions.

Si ens atenim només al nostre text hi podem detectar tot un seguit d'exemples de *no-detallisme*.⁶⁶ Observem com havent acceptat Tirant la proposta del mariner i després d'haver-li donat l'encàrrec el text diu: «Al matí ell [= lo mariner] donà orde en totes les coses que havia necessàries.» El lector ha d'afegir de la seva experiència que segurament Tirant li haurà donat permís de donar aquests ordres i que haurà posat a la seva disposició tant de material i tants homes (eren 100 els que havien de moure l'argue) com necessitava.

Vegem un altre detall important que no s'explicita. Recordem que el mariner comença la seva acció cap a mitjanit: «fehia molt gran scuredat». Com que en una nit clara les estrelles donen prou llum per veure-s'hi i especialment que un guaita vegi apropar-se una barca, hem de suposar que era

⁶⁶ Em permeto encunyar ací un terme que es troba a prop de les «Unbestimmtheitsstellen» de Roman Ingarden que Wolfgang Iser ha desenvolupat com a «Leerstellen» (punts buits o punts en blanc). Vegeu Roman Ingarden: *Das literarische Kunstwerk*, 1a ed. 1931, 3a ed. Tübingen: Niemeyer, 1965; i id.: *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks*, Tübingen: Niemeyer, 1968; Wolfgang Iser: «Die Appellstruktur der Texte» en: *Rezeptionsästhetik*, ed. Rainer Warning, München: Fink, 1975, p. 228-252, esp. p. 250-251; i id.: *Der Akt des Lesens*, München: Fink, 1976, 2a ed. corr. 1984.

una nit amb cel cobert.⁶⁷ El mariner s'apropa a la nau nedant fins «que sentia molt bé parlar los que guaytaven». I ara comença a cabussar-se: «mès lo cap davall la aygua perquè no fos vist». El lector ha d'afegir per part seva que no es pot tractar tant de *no ser vist* sinó de *no ser oït* o, si més no, de no ser descobert (auditivament).

Tot seguit hi ha més detalls que el lector s'ha d'imaginar perquè no estan dits *expressis verbis*: el mariner aplega al timó de la nau «e aquí se aturà un poch perquè no temia que de negú pogués ésser vist». Primer: 'aplegar al timó' significa que torna a sortir a la superfície de l'aigua. Segon: 's'aturà un poc' vol dir —el lector atent ho visualitza clarament— que el mariner aquí recobra l'alè després d'haver fet el llarg cabussament. Tercer: el 'pogués ésser vist' o es refereix a un llum⁶⁸ que els guaites tenen encès a bord i que per la curvatura de la popa⁶⁹ deixa en ombra el lloc on emergeix el mariner o es tracta novament de no ser *descobert ni oït* en aquest lloc, també auditivament apartat.⁷⁰

També és el lector que s'ha 'd'arreglar' la frase «E posà's davall la aygua e tornà a la barca» que ha de voler dir que el primer tros el fa cabussant i la resta nedant a la superfície; igualment quan més tard torna a la nau («tornà's a lançar en la aygua e tornà a la nau») i quan se'n torna: «Com li paregué hora, anà-sse'n.» Aquí fins i tot falta tota referència al fet d'haver de tornar primer a la barca i tornar amb ella a terra deixant disposada la gúmena; només se'ns diu: «Ixqué en terra».

⁶⁷ Recordem que fou la nit anterior, també «quasi envers la mijja nit», que el mariner havia fet la seva oferta a Tirant; tots dos podien, doncs, fer-se càrrec de les possibilitats de lluminositat reduïda, el temps ajudant. (El final del text del nostre episodi dona suport a aquesta hipòtesi de cel cobert perquè ens diu que estem «a la entrada de l'hivern» i que «les pluges [...] començaven de enutjar».) I no debades Tirant hi posa un termini curt: «si tu demà, entre tot lo dia e la nit tu la cremes». Novament el lector ha d'afegir des de la seva lògica que el dia seria per als preparatius i la nit per a l'acció.

⁶⁸ Cosa que també facilitaria al mariner d'apropar-se a la nau en la gran obscuritat.

⁶⁹ Com ja havia vist Alonso (vegeu a dalt la nota 4), p. 215-216.

⁷⁰ És un detall addicional que ens mostra els dots narratius del nostre narrador el que 'aprofiti' el moment de descans del mariner —portador de l'acció— per inserir el seu comentari on ens explica allò de les anelles grosses que porta cada nau a sota del timó (m'hi referiré més endavant en el meu text): la 'Erzählzeit' (el temps narrat), que s'atura, permet que en la 'Erzählzeit' (el temps del narrar) l'autor se'ns dirigeixi amb un element no marcat per cronologia (vegeu Eberhard Lämmert: *Bauformen des Erzählens*, Stuttgart: Metzler, 8a ed. 1983, p. 23 i 257-258, amb la referència a Günther Müller (1948), pare dels dos termes contrastats.

També ja he comentat a dalt que el narrador no ens dóna una explicació detallada de la construcció de l'argue ni com de sobte hi tenim cent homes presents per «vogir». És que l'acció exigeix rapidesa i no és el moment que el text ens entretingui amb descripcions: «escassament fon partit lo balaner que fon peguat al costat de la nau».

El text tampoc no diu res de la presència de Tirant en l'acció, només al principi, en una forma verbal plural, som informats que «posaren-se en orde [...] per veure lo mariner si faria lo que havia dit.» Al final, però, com «fon de dia», sense més comentari, veiem Tirant lliurant els tres mil ducats al mariner. I el mestre de Rodes, directament abans, adjudica l'acció a Tirant (cosa que ens informa indirectament que Tirant hi devia ser més implicat que no sols pel pagament dels diners).

Després de constatar aquest fet del no-detallisme ens adonem que ens hauríem de fer una idea més clara de quina cosa esperava l'autor dels seus lectors: un interès general per a les accions intel·ligents del protagonista que no depenien purament de la força física? O un interès especial en el funcionament mecànic/tècnic de cada enginy? Esperava el narrador que els lectors li controlarien exactament cada descripció? O que bastava esbalair-los amb un simulacre d'exactitud?⁷¹ Tenim en compte també que hi havia més receptors d'oïda que lectors solitaris⁷² i que la recepció oral potser no era (és?) tan crítica.

D'altra banda cal posar en relleu que el text tal com el tenim ens mostra una magnífica quantitat de detalls exactes i que l'encant de la precisió tècnica preval per a un lector modern (i suposo que també per a un lector del segle XV). Comprenc perfectament l'entusiasme de Dámaso Alonso que sembla que fins i tot l'hagi pogut encomanar a Mario Vargas Llosa.⁷³

⁷¹ No oblidem que fins i tot els lectors del segle XX, com he demostrat, s'han deixat esbalair fins avui.

⁷² Vegeu al respecte: Paül Limorti i Payà, «L'entrelaçament en [el] Tirant: la retòrica de la narració i la transmissió de l'obra» en: *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco*. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992), ed. Carlos Romero, Rossend Arqués, Padova: Editoriale Programma, 1994, p. 39-70, especialment l'apartat «El públic», p. 62-66. És interessant recordar que de finals del 1454 daten els primers impresos de Gutenberg que s'han conservat i que Gutenberg moria el 1468, només 3 anys després de Martorell i quan Roís de Corella tenia 33 anys. De sis anys més tard daten els primers impresos a València. Estem tot just al principi d'una nova època on un autor podia començar a escriure «per a la impremta».

⁷³ S'hauria de verificar si Vargas Llosa havia llegit l'article d'Alonso (cosa que em sembla molt

Assenyalem per exemple aquell detall posat en relleu per Alonso en l'episodi de la disposició dels dos espills que la Viuda Reposada utilitza per enganyar Tirant amb la suposada infidelitat de Carmesina amb l'hortolà (cap. 283), que he citat a l'inici.⁷⁴ Allà el narrador fa un incís i, «per dar-ne major experiència», és a dir perquè el lector compregui millor, explica com algú que es vulgui mirar una «nafra» que tingui a l'esquena ha de posar un espill darrera seu i un altre davant seu dins del qual pugui veure l'altre espill. Tenim un cas paral·lel de «pedagogia científica» (com deia Alonso) en el nostre episodi amb l'explicació de que cada nau porta més baix del timó i sota l'aigua unes grosses anelles i amb la descripció de llur funció normal; el narrador amb la segona persona del plural se'ns dirigeix directament a nosaltres, lectors:

E més baix del timó, en totes les naus *trobareu* grosses anelles de ferro per ço com volen mostrar carena o volen spalmar, o com corren gran fortuna e's trenquen les agulles del timó, liguen lo timó en aquelles anelles, les quals van totes davall l'aygua.

Com hem vist, era essencial per a l'enginy que l'anella fos ben grossa i es trobés sota l'aigua per esmorteir el soroll del fregament de la gúmena, i per això el narrador s'esforça a puntualitzar aquest detall que el lector normal segurament no coneix.

Hi ha encara altres detalls que poden fer la delícia d'un lector atent. Per exemple la manera amablement condescendent amb la qual Tirant tracta el mariner rebutjant la seva oferta de 'garantia' («me obligue de ésser catiu vostre») amb un toc de bon humor que crec detectar en el tractament d'«Amich» que li dona Tirant. I Tirant no se sent ofès que un mariner li demani fer una promesa «a fe de cavaller» i la hi concedeix. Tot el petit diàleg, amb el contrast del tutejament per part de Tirant i del tractament de «merçé vostra» per part del mariner com a rerafons, respira una veritat social i un realisme magnífics.

No he volgut entrar aquí en l'arxidebatuda problemàtica del 'realisme' que només referida al *Tirant* ja reuneix una bona bibliografia (Cervantes:

probable) quan acabava a l'agost de l'any 1968 a Juan les Pins el seu assaig que tenim en català (traduït per Ramon Barnils) com a *Lletra de batalla per «Tirant lo Blanc»*, amb pròleg de Joaquim Molas, Barcelona: Edicions 62, 1969 (publicació castellana de l'article en: *Revista de Occidente* 70 (1969), p. 1-21).

⁷⁴ Vegeu a dalt, cap a la nota 8.

«aquí comen los caballeros, y duermen, y mueren en sus camas»⁷⁵) i remeto a treballs com els de Hans Robert Jauss.⁷⁶

Tenim encara un altre exemple de detallisme tècnic realista al nostre text: al final es menciona que havent-se cremat el cap de la gúmena lligat a la barca incendiària els de terra van poder recuperar la gúmena i així no deixaven rastre de l'enginy.

Aquí el narrador fa partícep al lector d'un detall que una gran part dels personatges de la novel·la⁷⁷ desconeixen, que amb «gran admiració» constaten que «negú no u pugua saber», com diu el Soldà. El narrador ens confia als lectors el petit secret que així tenim en comú enfront dels enemics: «Hi [= i] ells no podien pensar [...] com [lo balaner] era vengut així dretament en aquella nau més que'n nenguna de les altres.»

Hem de constatar, doncs, que en el nostre text ens movem en un vaivé vivaç entre realisme tècnic i no-detallisme que caldrà estudiar més a fons en el *Tirant* i en altres textos de l'època.

Per aclarir tots els detalls tècnics que concretament posa en joc el capítol 106 algú dia caldria programar un col·loqui de cooperació entre filòlegs, historiadors especialitzats en tècnica bèl·lica medieval⁷⁸ i en història de la

⁷⁵ *Don Quijote de la Mancha*, nueva edición crítica de Francisco Rodríguez Marín, Madrid: Atlas, 1947-49, 10 vols., vol. 1, p. 206.

⁷⁶ «Zur historischen Genese der Scheidung von Fiktion und Realität» en: *Funktionen des Fiktiven* (Poetik und Hermeneutik X), ed. Dieter Henrich, Wolfgang Iser, München: Wilhelm Fink, 1983, p.423-433; o el llibre de Jauss: *Modernität und Alterität der mittelalterlichen Literatur*, München: Wilhelm Fink, 1977. Vegeu també Eric W. Winter: *Der katalanische mittelalterliche Roman «Tirant lo Blanc»: Realität — Fiktion — Erzählperspektive*, tesi de llicenciatura a la Universitat de Frankfurt am Main, 1989.

⁷⁷ Tots menys el mariner i els seus ajudants i, suposem, Tirant.

⁷⁸ Em permeto recordar Wilhelm Giese que fou professor a la Universitat d'Hamburg i amb el qual ara fa 36 anys vaig tenir el meu primer seminari d'introducció a la literatura catalana —justament incloent el tema «Waffen nach den altkatalanischen Chroniken». Van ser els anys de la meua primera lectura de l'assaig de Dámaso Alonso i del *Tirant*. De Giese vegeu el seu article «Waffen der Araber und Türken in katalanischen Texten des XIII. bis XV. Jahrhunderts» en: *Estudis Universitaris Catalans*, 23 (1979) (= Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari, I), p. 237-241 —article, les proves del qual semblen no haver pogut ésser revisades per l'autor, de manera que han quedat bastants errors ortogràfics que no minven el valor del contingut, però (a la p. 239 cal eliminar tota la línia 19, repetida). A la p. 239 menciona un «torn» que es necessitava per carregar una «algarrada» (gran aparell per llançar pedres mencionat a la *Crònica de Jaume I*) i en el qual havien de treballar 30 homes i remet a un altre article seu sobre l'etimologia del mot 'algarrada'. Vegeu també «Waffengeschichtliche und -terminologische Aufschlüsse aus katalanischen literarischen Denkmälern des 14. und 15. Jahrhunderts» en:

marina⁷⁹ i amb mariners i gent de mar per fer una demostració pràctica en un port o una platja. Té raó Albert Hauf quan ens recorda en la introducció a la seva edició del *Tirant*: «una tasca [...] que encara, per a vergonya de tots, resta en bona part per fer [és] la de millorar la comprensió i lectura de molts de llocs difícils mai no explicats, del text».⁸⁰

Estudis Universitaris Catalans, 1 (1936) (= Homenatge a Antoni Rubió i Lluch), p. 33-67. El seu estudi més complet era *Waffen nach der spanischen Literatur des 12. und 13. Jahrhunderts*, Hamburg: Seminar für romanische Sprache und Kultur, 1925, 133 p. (vegeu especialment l'apartat F. «Kriegsmaschinen und Belagerungsgerät», p. 81-94). Martí de Riquer ha estudiat en diverses publicacions l'armament medieval i també algunes tècniques d'assetjament (vegeu, per exemple el capítol «El *Tirant lo Blanc*, novel·la militar», p. 194-222 de la seva *Aproximació*; vegeu també, p. ex., la seva contribució «L'art militar al *Tirant lo Blanc*» en: *In Memoriam Carles Riba*, Barcelona: Barcino, p. 325-338). I Hauf, en el seu article sobre el setge de Rodas, p. 93 i 123 (vegeu nota 42), ens fa referència a la tesi doctoral inèdita de la Universitat de les Illes Balears d'A. I. Alomar Cañellas: *L'armament a l'illa de Mallorca als segles XIV i XV. Estudi de la seva terminologia*, de 1992. Hi ha un article del mateix autor sota el nom de A. I. Alomar i Canyelles: «La terminologia de l'armament a la versió catalana del segle XVI de l'*Epitoma rei militaris* de Flavi Vegeti Renat» en: *Caplletra* 13 (1992), p. 53-70. Caldria també consultar obres com la tesi doctoral de Zürich de Roger Sablonier: *Krieg und Kriegertum in der «Crònica» des Ramon Muntaner*, Bern, Frankfurt: Herbert Lang, 1971.

⁷⁹ Existeix un estudi de Julio F. Guillén: *Lo marinero en el «Tirant lo Blanch»*, Madrid: Instituto Histórico de Marina, 1969, i un treball de Guillén dedicat específicament al nostre episodi: «Un golpe de mano en el siglo XV» en: *Revista General de Marina*, 174 (1968), p. 651-658.

⁸⁰ P. XXXII-XXXIII de la seva ed. mencionada a dalt, a la nota 12.